

УДК 159.923.2

Бахтов А. Г. – здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; e-mail: bah1@ua; ORCID 0000-0001-9912-8298

Зміст і структура поняття психологічної готовності особистості до професійної діяльності

З'ясовано зміст і сутність поняття «психологічна готовність до діяльності». Проаналізовано визначення поняття психологічної готовності до різних видів діяльності (професійної, трудової, спортивної, військової тощо). Висвітлено проблему готовності з позицій різних теоретичних концепцій: функціональної, особистісної та комплексної. Вивчено основні типи структур психологічної готовності до професійної діяльності, а саме три-, чотири-, п'яти- і шестикомпонентну моделі. Розглядаючи структуру психологічної готовності крізь призму дослідження психологічної готовності поліцейського до службової діяльності, встановлено оптимальну її компонентність. Оптимальною структурою психологічної готовності для цього дослідження запропоновано чотирикомпонентну модель, а структурними складовими психологічної готовності поліцейського до службової діяльності визначено мотиваційний, когнітивний, операціональний, особистісний компоненти. Здійснений аналіз відкриває перспективи подальшого дослідження проблеми психологічної готовності поліцейського до службової діяльності в напрямі вивчення загальних характеристик особливих й екстремальних умов діяльності та специфіки психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності.

Ключові слова: психологічна готовність; професійна діяльність; структура психологічної готовності.

Постановка проблеми. У межах реформування системи МВС України, відповідно до Концепції першочергових заходів із реформування системи МВС України, 2 липня 2015 року прийнято Закон України «Про Національну поліцію» (Закон) з метою створення нового правоохоронного органу, діяльність якого спрямована на реалізацію державної політики у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, захисту об'єктів права власності, протидії злочинності, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки.

Національну поліцію України організовано за зразком поліції передових західноєвропейських країн, де поліцейські виконують службові завдання у тісній взаємодії з населенням, діють на підставі неухильного дотримання законності й прав людини. Передбачена Законом переорієнтація на забезпечення переходу від каральних до сервісних функцій потребує розвитку нових професійно важливих рис і складових психологічної готовності поліцейського до службової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визначення змісту й структури поняття психологічної готовності має міждисциплінарний характер і є предметом наукового інтересу вітчизняних та іноземних дослідників протягом кількох останніх десятиріч.

Науковці вивчали психологічну готовність до різних видів діяльності:

- навчальної – готовність дітей до шкільного навчання (А. Анастасі, Л. І. Божович, А. В. Запорожець);
- готовність студентів до педагогічної діяльності (К. М. Дурай-Новакова);
- трудової (В. О. Моляко, А. О. Смирнов);
- спортивної (Ф. Ю. Генев, А. Ц. Пуні);
- військової (Н. К. Мухтаров, М. І. Дьяченко, О. М. Столяренко);
- готовність до екстремальної діяльності (В. С. Нерсисян, В. М. Пушкін).

Вивчаючи готовність до різних видів діяльності, учені зазначають про наявність як загальних характеристик, властивих готовності до будь-якої діяльності, так і специфічних особливостей, притаманних кожному окремому виду діяльності.

Проблему готовності до діяльності досліджували провідні вітчизняні й іноземні вчені (Б. Г. Ананьєв, В. А. Алаторцев, А. Анастасі, В. Г. Андросюк, В. І. Барко, В. М. Бесчастний, Ю. К. Васильєв, А. Д. Ганюшкін, Ф. Ю. Генев, І. О. Григорянц, К. М. Дурай-Новакова, М. І. Дяченко, Є. П. Ільїн, Л. А. Кандибович, Є. О. Клімов, О. Г. Ковальов, О. О. Конопкін, В. А. Крутецький, Л. М. Карамушка, Л. І. Казміренко, М. Д. Левітов, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, В. С. Медведєв, В. О. Моляко, Н. К. Мухтаров, В. М. Мясичев, В. С. Нерсисян, К. К. Платонов, А. Пуні, В. М. Пушкін, В. В. Рибалка, С. Л. Рубінштейн, А. О. Смирнов, М. Л. Смульсон, Д. Н. Узнадзе, А. А. Ухтомський, С. І. Яковенко та ін.) [1–3].

Більшість дослідників акцентували увагу на загальних аспектах психологічної готовності до професійної діяльності, розглядали готовність як загальнотеоретичне поняття, висвітлюючи її зміст, види, структуру і функції.

Метою цієї статті є з'ясування змісту і структури психологічної готовності до професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У психологічній літературі поняття готовності до будь-якої діяльності (професійної, трудової, спортивної, військової тощо) розглядали досить широко, проте в сучасній психології досі не сформульовано загальноприйнятого визначення поняття «психологічна готовність». Це зумовлено специфікою досліджуваної діяльності та різними підходами до вивчення цього поняття. Психологічну

готовність до діяльності вчені ототожнювали з такими близькими за змістом поняттями, як «пильність» (В. С. Нерсисян, В. М. Пушкін), «передстартовий стан» (М. Д. Левітов), «стан оперативного спокою» (А. А. Ухтомський), «мобілізаційна готовність» (Ф. Ю. Генон), «оптимальний робочий стан» (Є. П. Ільїн), «психологічна стійкість» (М. А. Матова), «емоційна стійкість» (Л. М. Аболін, В. А. Пономаренко, М. І. Дьяченко, Е. Л. Носенко, О. А. Сиротін), «емоційно-моторна стійкість» (М. П. Рапохін), «психічна готовність», «установка» (М. Марбе, Д. Н. Узнадзе), «стійкість до стресу» (Б. В. Кулагін), «оперативна стійкість» (А. Б. Леонова, В. І. Медведєв), «толерантність до стресу» (Л. М. Собчик) тощо.

Визначаючи сутність поняття «психологічна готовність до діяльності», науковці пропонують різноманітні підходи. Психологічну готовність тлумачать як наявність відповідних здібностей (Б. Г. Ананьєв, С. Л. Рубінштейн), якість особистості (К. К. Платонов, В. І. Ширинський), поєднання якостей особистості (В. А. Крутецький, С. М. Либін), особливий психічний стан особистості (Л. А. Кандибович, М. І. Дьяченко), цілісне особистісне утворення (В. І. Барко, А. Ф. Линенко), тимчасовий ситуативний стан (П. А. Рудик), ставлення (А. В. Ведьонов).

Дослідники проблеми готовності розглядають це питання з позицій різних теоретичних концепцій. Більшість авторів виокремлюють три основні підходи для визначення змісту та структури психологічної готовності: функціональний, особистісний і комплексний. Саме тому наявні розбіжності у визначенні термінів.

У межах функціонального підходу психологічна готовність – це певний стан психічних функцій, який забезпечує високий рівень досягнень під час виконання певного виду діяльності.

З позицій особистісного підходу психологічну готовність розглядають як результат цілеспрямованої підготовки. Згідно із цим підходом, готовність слід тлумачити як стійке, багатоаспектне утворення особистості, що охоплює низку компонентів (мотиваційних, когнітивних, вольових тощо), адекватних вимогам змісту й умовам діяльності, які в сукупності надають можливість суб'єкту успішно здійснювати діяльність.

Автори поняття «психологічна готовність» Л. А. Кандибович і М. І. Дьяченко трактують її як цілісне утворення, цілеспрямоване вираження особистості, що охоплює її переконання, погляди, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні риси, знання, навички, уміння, установки, налаштованість на певну поведінку. Стан психологічної готовності визначають як складну динамічну структуру, що виражає сукупність інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових аспектів психіки людини в їх

співвідношенні із зовнішніми умовами та завданнями, що необхідно виконати [4].

Цей стан містить такі компоненти:

а) мотиваційні (потреба успішно виконувати завдання, інтерес до процесу їх виконання, намагання досягти успіху та виявити себе з кращого боку);

б) пізнавальні (розуміння професійних завдань, оцінювання їх значущості, уявлення про ймовірні зміни трудової обстановки);

в) емоційні (почуття професійної гідності, відповідальності, впевненості в успіху, запал і натхнення);

г) вольові (керування собою, мобілізація сил, зосередження на завданні, відволікання від впливів, що заважають, переборювання сумнівів, побоювань).

Психологічну готовність до діяльності також трактують як комплекс мотивів, знань, умінь і навичок, які забезпечують ефективність виконання певної діяльності (Л. М. Карамушка). Готовність автор розглядає як передумову будь-якої цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості й ефективності. У структурі психологічної готовності до професійної діяльності Л. М. Карамушка виокремлює функціонально взаємозалежні компоненти:

– мотиваційний – перелік мотивів до вибору і виконання професійних обов'язків та завдань;

– когнітивний – система знань, необхідних для успішного виконання професійної діяльності;

– операціональний – уміння і навички, що відповідають вимогам професійної діяльності;

– особистісний – комплекс професійно важливих і необхідних якостей для виконання професійної діяльності.

Достатня розвиненість цих компонентів та їх цілісна єдність забезпечують високий рівень готовності людини, її активності й самостійності, творчості в процесі діяльності. Недостатня їх розвиненість свідчить про незавершеність процесу формування готовності, її середній чи низький рівень.

Дослідниця І. О. Дубова, вивчаючи психологічні особливості працівників органів внутрішніх справ, психологічну готовність визначала як інтегральну сукупність психічних якостей, на основі якої виникає стан оптимальної змобілізованості психіки, настрою на найдоцільніші й адекватні безпомилкові дії.

Досліджуючи поняття готовності до змагань, А. Ц. Пуні психологічну готовність відносить до категорії психологічних станів, яким притаманні такі особливості: впевненість у своїх силах, прагнення до досягнення мети, оптимальне збудження, висока сталість нервових процесів, саморегуляція та самооцінка. Сутність психологічної готовності, на думку вченого, полягає в

можливості своєчасно приймати оптимальне рішення в конкретній ситуації, можливості безперервно контролювати і регулювати результати кожної дії, яку здійснюють цілеспрямовано.

Готовність до діяльності С. Д. Максименко й О. М. Пелех визначають як цілеспрямований вияв особистості, який охоплює погляди, переконання, знання, звички, уміння, ставлення, мотиви, вольові й інтелектуальні риси, почуття, установки. Її становлення відбувається у процесі моральної, психологічної, професійної та фізичної підготовки та є результатом усебічного розвитку особистості відповідно до вимог, пов'язаних із особливостями професії. Учені також визначають психологічну готовність як важливу умову цілеспрямованої ефективної діяльності, її стійкості та регуляції. Вона надає можливість особистості вдало виконувати професійні обов'язки, правильно застосовуючи попередній досвід, знання, особистісні риси й адаптуючись до виконання певних дій у разі виникнення непередбачуваних перешкод.

Науковець В. А. Семиченко визначає готовність до професійної діяльності як психічний стан, до складу якого належать:

– операційна готовність до термінової активізації людини, її залучення на певному рівні до діяльності;

– функціональна готовність – усвідомлення людиною своїх цілей, оцінювання постулатів, визначення найбільш імовірних засобів дії;

– особистісна готовність – пролонгована висока активність особистості під час залучення до виробничого процесу, необхідність розподілу під час мотиваційних, вольових, інтелектуальних зусиль, оцінювання ймовірності досягнення життєвих успіхів через діяльність.

Готовність до праці (навчання) В. І. Барко розглядає як структурне особистісне утворення, до складу якого належать морально-вольові риси особистості, мотиви діяльності, знання, практичні вміння та навички, індивідуальні психологічні якості, які забезпечують включення в нову сферу діяльності й ефективність її виконання. Дослідник розглядає готовність до навчання як різновид готовності до діяльності загалом і виокремлює дві групи об'єктивних і суб'єктивних критеріїв готовності. До першої належать: рівень розвитку загальних і сенсомоторних здібностей, сформованість знань та вмінь, до другої – бажання вчитися, інтерес до цього виду діяльності, інші види мотивації. Об'єктивні критерії визначають ступінь відповідності особистості вимогам діяльності, а суб'єктивні – ступінь відповідності діяльності вимогам особистості [5].

Більшість авторів акцентує на тому, що готовність є необхідною та обов'язковою умовою для виконання будь-якої діяльності, її регуляції, стійкості й ефективності. Готовність становить цілеспрямовану змобілізованість психічних процесів для подолання труднощів і досягнення позитивного результату. Формування психологічної готовності починається з постановки мети на підставі потреб і мотивів, а також унаслідок осмислення людиною поставлених перед нею завдань.

Дослідження засвідчують, що для виникнення стану готовності до складних видів діяльності необхідні:

- усвідомлення вимог суспільства, колективу, власних потреб;
- усвідомлення завдань, виконання яких забезпечить задоволення потреб чи досягнення поставленої мети;
- осмислення й оцінювання умов, у яких будуть відбуватися майбутні дії;
- актуалізація досвіду, пов'язаного з виконанням схожих завдань;
- визначення на основі досвіду й оцінювання майбутніх умов діяльності найбільш ефективних засобів виконання завдань чи дотримання вимог;

– прогнозування вияву власних інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, а також оцінювання співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певного результату.

Погляди науковців на структуру психологічної готовності також суттєво різняться. Дослідники виокремлюють різну кількість її структурних елементів і по-різному їх характеризують. Аналіз наукової літератури дає підстави для висновку, що найпоширенішими є три-, чотири-, п'яти- та шестикомпонентна моделі психологічної готовності.

Трикомпонентну модель психологічної готовності обстоює В. М. Шалаєв (інформаційний, операційний і мотиваційний компоненти), М. Г. Логачов (психічний, технічний і фізичний компоненти) та О. В. Іванова (функціональний, емоційний та особистісний компоненти). Три компоненти містить модель готовності, розроблена М. І. Томчуком (мотиваційний, загальнопрофесійний та емоційно-вольовий компоненти).

Чотирикомпонентну модель психологічної готовності пропонують В. І. Варваров, О. А. Добрянський, Л. М. Карамушка, М. В. Москальов, О. В. Мушинська, О. О. Тополенко, В. В. Ягупов.

Так, на думку О. А. Добрянського, до складу готовності належать: мотиваційна готовність – складна система мотивів, що активізує та спрямовує особистість до професійної діяльності в екстремальних умовах; когнітивна готовність – рівень розвитку знань, необхідних для успішної професійної діяльності; операційно-

процесуальна готовність – визначається сформованістю в особистості практичних навичок і вмінь, розвитком психічних пізнавальних процесів (відчуттів, сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо), що сприяють підвищенню результативності професійної діяльності; емоційно-вольова готовність – рівень розвитку якостей емоційно-вольової сфери (емоційна стійкість, урівноваженість і самовладання, дисциплінованість, відповідальність, зібраність тощо).

У структурі готовності В. І. Варваров виокремлює такі елементи: відображальний – високий професійний розвиток пізнавальних і стійких рис особистості, що забезпечує стійке реагування особистості на всі впливи навколишнього середовища з урахуванням майбутньої діяльності; спонукальний (центральный) – система мотивів із їх взаємозалежністю та супідрядністю; виконавчий – міцні й розвинені розумові й сенсорні здібності; регуляторний – вольові якості особистості, емоційно-вольова стійкість, здатність доволно знижувати негативний вплив шкідливих факторів, управляти своєю поведінкою у стані напруженості.

Згідно з позицією В. В. Ягупова, основними структурними елементами психологічної готовності військовослужбовців є: мотиваційний – прагнення подолати труднощі майбутнього бою, розуміння необхідності їх подолання, оцінювання власних можливостей щодо управління психічними станами та діями на підставі накопиченого досвіду; пізнавальний – забезпечується необхідним обсягом відповідної інформації, який потрібен для цілеспрямованої діяльності в екстремальних умовах бойової обстановки; емоційний – переживання почуття впевненості або сумніву у власній готовності до подолання труднощів бою, уміння управляти своїми емоційно-вольовими процесами в екстремальних умовах; вольовий – забезпечує воїнам можливість подолання труднощів сучасного бою [6].

На думку Л. М. Карамушки, готовність становить складне багатоаспектне особистісне утворення, що формується з таких функціонально пов'язаних між собою та взаємозумовлених компонентів: мотиваційного – сукупності мотивів, адекватних цілям і завданням управлінської діяльності; когнітивного – сукупності знань, необхідних для управлінської діяльності; операційного – сукупності умінь та навичок практичного виконання управлінських завдань; особистісного – сукупності важливих для управлінської діяльності особистісних якостей.

Учені М. І. Дьяченко та Л. О. Кандибович пропонують п'ятикомпонентну структуру готовності, яку розглядають як цілісне, ієрархічне, динамічне утворення, до складу якого належать такі структурні елементи: мотиваційний (потреба успішного виконання завдання, інтерес до діяльності, відповідальність за виконання

завдання тощо); орієнтаційний (знання особливостей та умов діяльності, вимог, що ставлять до особистості, пов'язані з нею); операційний (оволодіння способами та прийомами діяльності, необхідними знаннями, навичками, уміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо); вольовий (самоконтроль, самообілізація, уміння керувати власними діями, що передбачають виконання обов'язків); оцінний (самооцінка власної підготовленості, збіг процесу виконання професійних завдань з ідеальним уявленням про це). Достатній розвиток цих компонентів і цілісне їх поєднання вони вважають показником високого рівня готовності спеціаліста, його активності, самостійності, творчості.

Дослідниця Л. В. Кондрашова пропонує шестикомпонентну структуру психологічної готовності педагога, яка складається з таких компонентів: мотиваційного (професійні установки, інтереси, намір займатися педагогічною діяльністю); морально-орієнтаційного (професійний обов'язок, відповідальність, любов до дітей, педагогічний такт, віра в можливості й здібності дитини); пізнавально-операційного (професійна спрямованість пам'яті, уваги, мислення, творчі якості тощо); емоційно-вольового (професійний оптимізм, ініціативність, наполегливість, здатність регулювати власний настрій тощо); психофізіологічного (активність, саморегуляція, урівноваженість, витримка, стрімкий темп роботи); оцінного (самооцінка професійної підготовленості, виконання завдань відповідно до оптимальних педагогічних зразків тощо).

Висновки. Аналіз зазначених підходів дає підстави для висновку, що компонентність і внутрішня визначеність структури психологічної готовності співвідносна з найбільш актуальними складовими професійної діяльності, і в різних професійних напрямках вони будуть мати специфічні відмінності.

Вивчаючи структуру психологічної готовності крізь призму подальшого дослідження психологічної готовності поліцейського до службової діяльності, вважаємо за доцільне об'єднати деякі елементи п'яти- та шестикомпонентних моделей. Структура психологічної готовності, яка охоплює чотирикомпонентну модель, є найбільш оптимальною для нашого дослідження.

Підсумовуючи думки різних авторів, психологічну готовність до діяльності можна визначити як особливий, тривалий психічний стан, що характеризується оптимальною мобілізацією всіх ресурсів організму та формується на підставі сукупності особистісних якостей людини й завдяки цілеспрямованій підготовці до виникнення цього стану (залежно від ступеня мотивації особистості на виконання дії). Психологічна готовність охоплює низку компонентів, а саме: мотиваційний, когнітивний, операціональний та особистісний.

Сукупність особистісних рис слід тлумачити як поєднання професійно важливих якостей особистості, зокрема типу вищої нервової діяльності, темпераментних і характерологічних особливостей, здібностей, професійної спрямованості, професійних знань, умінь та навичок.

До перспективних напрямів подальшого дослідження проблеми психологічної готовності поліцейського до службової діяльності належать: вивчення загальної характеристики особливих або екстремальних умов діяльності та специфіки психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. Психологическая готовность к труду // Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды. В 2 т. Т. 2 / под ред. А. А. Бодалёва. – М., 1980. – 288 с.
2. Александров Д. О. Юридична психологія / [Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.]. – Київ : КНТ, 2007. – 360 с.
3. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования / Д. Н. Узнадзе. – М. : Наука, 1966. – 266 с.
4. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – 176 с.
5. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія / В. І. Барко. – Київ : Ніка-Центр, 2003. – 448 с.
6. Ягупов В. В. Військова психологія : підручник / В. В. Ягупов. – Київ : Тандем, 2004. – 656 с.

REFERENCES

1. Anan'ev, B.G. (1980). *Psihologicheskaja gotovnost k trudu. Izbrannye psihologicheskie trudy [Psychological readiness for work. Selected psychological works]*. (Vols. 1-2). A.A. Bodaleva (Ed.). Moscow [in Russian].
2. Aleksandrov, D.O., Androsiuk, V.H., & Kazmirenko, L.I. (et al.). (2007). *Yurydychna psykholohiia [Legal psychology]*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Uznadze, D.N. (1966). *Psihologicheskie issledovaniia [Psychological research]*. Moscow [in Russian].
4. Diachenko, M.I., & Kandybovich, L.A. (1976). *Psihologicheskie problemy gotovnosti k deiatelnosti [Psychological problems of readiness for activity]*. Minsk [in Russian].
5. Barko, V.I. (2003). *Psykhologhiia upravlinnia personalom orhaniv vnutrishnikh sprav (proaktyvnyi pidkhid) [Psychology of managing staff in internal affairs (pro-active pidhid)]*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Yahupov, V.V. (2004). *Viiskova psykholohiia [Military Psychology]*. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 03.05.2018

Bakhtov A. – Researcher of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; e-mail: bah1@ua; ORCID 0000-0001-9912-8298

Components and Structure of Psychological Readiness for Professional Activity

The content and essence of the concept "psychological readiness for activity", which was investigated by various scholars (B. Ananiev, S. Rubinshtein, K. Platonov, V. Shyrynskyi, V. Krutetskii, S. Lybin, L. Kandybovych, M. Diachenko, V. Barco, A. Lynenko, P. Rudyk, A. VEDIENOV etc.). The definition of "psychological readiness" for various types of activity (professional, labor, sports, military, etc.) is considered. The problem of readiness from the point of view of different theoretical concepts: functional, personal and complex is highlighted. It is analyzed the main types of structures of psychological readiness of a person for professional activity: three-component model (V. Shalaiev, M. Lohachov, O. Ivanova, M. Tomchuk), four-component model (O. Dobrianskyi, V. Varvarov, V. Yahupov, O. Mushynska, L. Karamushka, M. Moskalov, O. Topolenko), a five-component model (M. Diachenko, L. Kandybovych), a six-component model (L. Kondrashova). Considering the structure of psychological readiness through the prism of the study – "psychological readiness of the police officer for official activities", an analysis of the above approaches is carried out and a conclusion as to the optimal component and its internal certainty is made. The four-component model is proposed for the optimal structure of psychological readiness, and the motive, cognitive, operational, and personal components are determined as the structural components of psychological readiness of the police officer for official activity. The study opens the prospects for further research of the problem of psychological readiness of the police officer for official activity. The prospective directions include: the study of general characteristics of special and extreme conditions of activity and the specifics of psychological readiness of the police officer for professional activities.

Keywords: psychological readiness; professional activity; structure of psychological readiness.